

Monika Wojtkowiak, Katarzyna Potaczała-Perz

Mediacja w profilaktyce szkolnej

Resocjalizacja Polska (Polish Journal of Social Rehabilitation) 6, 135-150

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Wojtkowiak*, Katarzyna Potaczała-Perz*

Mediacja w profilaktyce szkolnej

Wstęp

W ostatnich latach do poszerzenia popularności idei mediacji przyczyniły się prądy przede wszystkim związane z liberalizacją prawa karnego. Trzeba jednak zauważyć, że mediacja znajduje również teren działania w prawie i poradnictwie rodzinnym, w którym w ostatnich latach pojawia się wyraźna tendencja do odchodzenia od procedury kontradyktoryjnej ku polubownym sposobom rozwiązywania sporów. Warto dostrzec jeszcze jeden obszar wykorzystania mediacji i możliwości traktowania jej jako narzędzia pomocy o niespotykanym potencjale i możliwościach niepomiarne szerokich, a mianowicie o wykorzystaniu mediacji szkolnej. Rozpoczynając rozważania nad tym sposobem wykorzystania mediacji, zasadnym jest określenie, czym mediacja w warunkach szkoły jest?¹

Cele mediacji

Celowość mediacji wyznaczona jest niejako defnicyjnie. Najogólniej stwierdzając, celem mediacji jest skuteczne pośredniczenie, a co za tym idzie – osiągnięcie sukcesu

---

* Dr Monika Wojtkowiak, mgr Katarzyna Potaczała-Perz, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.

¹ Przytaczając definicje mediacji można określić przynajmniej cztery typy biorące pod uwagę różne role i zastosowania mediacji. Są to: – definicja prawna, która określa mediację jako proces porozumienia etycznego, oparty na odpowiedzialności i autonomii uczestników, w którym uczestniczy osoba bezstronna bez kompetencji decyzyjnej lub doradczej, posiadająca jedynie zakres uprawnień przyznany jej przez strony mediacji i działająca poprzez poufne rozmowy, na rzecz stworzenia i odnowienia więzi społecznej, prewencji lub uregulowania zaistniałej sytuacji; – definicja wychowawcza, w której mediacja jest przestrzenią wymiany pomiędzy stronami, które mają trudności we wzajemnych relacjach; – definicja psychologiczna, która określa mediację jako przestrzeń i moment, gdy szanse i ryzyko są wyrównane w komunikacji i gotowości do wysłuchania, w ocenie zakresu uprawnień, w obdarzaniu uznaniem i szacunkiem, w ocenie możliwych rozwiązań; – oraz tzw. definicja techniczna, biorąca pod uwagę etapy mediacji. Por. A.M. Świątkowski, *Polskie prawo pracy*, Warszawa 2012, s. 466–467.

satisfakcjonującego obie skonfliktowane strony. Jednak celów mediacji jest znacznie więcej i można je wymienić według klasyfikacji L. Riskina, który określił ich zakresy jako:

- „Litigation Issues – rozwiązanie sporu następuje przez zawarcie porozumienia, istotne jest ustalenie prawdopodobnego wyniku postępowania sądowego;
- Business Interests – zaspokojenie interesów stron przez poprawę ich relacji w celu zapewnienia im dalszej współpracy;
- Personal Interests – uzyskanie wewnętrznej przemiany stron nawet jeśli nie zawarto porozumienia;
- Community Interests – uwzględnienie interesów społeczeństwa”².

Próby uporządkowania i hierarchizacji powyższych celów podjął A. Zienkiewicz, kategoryzując je według kryterium nadrzędności. Autor proponuje następujące zróżnicowanie celów mediacji na:

- nadrzędne – w wymiarze personalnym, interpersonalnym, społecznym,
- podrzędne – w wymiarze komunikacyjnym, psychologicznym i negocjacyjno-informacyjnym³.

Określenie celów jako nadrzędnych lub podrzędnych zależy w istocie od rodzaju podejmowanej sprawy, charakteru konfliktu, zasobów emocjonalnych oraz intelektualnych stron i wielu innych czynników stanowiących szerokie spektrum indywidualności danego przypadku. Niezmiennym jest jednak fakt, że celem ogólnym mediacji jest pewna ewolucja, zmiana sposobu myślenia, samodoskonalenie i wewnętrzny rozwój⁴.

Porządek, prawa, potrzeby

Mediację można rozpatrywać jako nowoczesną formę reagowania współczesnych systemów prawnych na wzmacniające się tendencje humanistyczne. Tendencje te mają przede wszystkim podkreślać dobro ofiary, ale biorą również pod uwagę dobro sprawcy, czynią z obu stron konfliktu aktywnych ludzi, podmioty działania, które muszą wypracować wspólny, (zatem respektujący również ich prawo do zadowolenia) model porozumienia. Tak pojęta mediacja jest instytucją, ale instytucją „z ludzką twarzą”, choć nie należy zapominać, że mediacja respektuje również aspekt „ekonomiczny”, pomaga obciążonym sądom, rozszerza zasób środków działania wymiaru sprawiedliwości. Rodowód mediacji jako instytucji obejmuje sprawiedliwość naprawczą, a więc z definicji jest to działanie zmierzające do odbudowania zerwanych lub nadwątlonych więzi. Etiologia ta nie pomija też pochylenia się nad prawami obywateli. Zygmunt Bauman w referacie „O moralności, co się w domu zaczyna – i o skalistej drodze ku sprawiedliwości” pisze: „Troska

² A. Zienkiewicz, *Studium mediacji. Od teorii ku praktyce*, Warszawa, 2007, s. 106.

³ Tamże, s. 106.

⁴ Por. A. Lewicka, E. Grudziewska, *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, Lublin, 2010, s. 81.

o prawa ludzkie nie jest funkcją Państwa. Jest ona niepaństwową instytucją w łonie państwa – wezwaniem do stopnia człowieczeństwa, jakiego państwo jeszcze nie osiągnęło”⁵.

W ten trend wydaje się wpisywać mediacja, która jest propozycją odejścia od sztywnej dychotomii, dzielącej kary na sprawiedliwe, bo surowe i niesprawiedliwe, bo łagodne. W zamian, podobnie jak sprawiedliwość naprawcza, proponuje odejście od karania jako formy manifestowania dominacji państwa nad jednostką, od lęku, który w retybucji był elementem tyle niezbędnym, co odstrasającym, ku porozumieniu, personalistycznej wizji prawa, jako nie tylko środka kontroli, ale również lub przede wszystkim komunikacji. Tak pojęta sprawiedliwość staje się bardziej ludzka, indywidualna, bo jest w stanie zrezygnować nawet z części satysfakcji dla bardziej dalekosiężnych celów, jakimi są troska o losy jednostki i poczucie zaufania społecznego. Nie można zapomnieć, że mediacja ma w swojej etiologii rys koncepcji respektowania potrzeb. „Gdy kierujemy naszą uwagę na ludzkie potrzeby, zamiast zajmować się wyrokowaniem, kto jest dobry a kto zły, niesłychanie wzrastają szanse, że będziemy tworzyli świat, w którym jest miejsce dla wszystkich. (...) Założenie, że konflikty wynikają z niezaspokojonych ludzkich potrzeb budzi wiarę w możliwość stworzenia społeczeństw, które będą zupełnie inne niż te, w których żyjemy dzisiaj”⁶.

Respektowanie potrzeb sprawcy, zwłaszcza gdy jest to sprawca, który pierwszy raz ma konflikt z prawem, ma niewątpliwy aspekt pedagogiczny. Nie sprowadza osoby do roli elementu, jakim jest sprawa sądowa, nie ignoruje tego, co ma do powiedzenia, ale także zostawia margines autorefleksji, przemyślenia, na który często brakuje miejsca w tradycyjnym postępowaniu. Niemniej respektowanie potrzeb sprawcy rodzi pozytywne implikacje w postaci otwarcia się na potrzeby ofiary, a przez to dostrzegania w mediacji drogi osobliwego spłacenia długu przeprosin czy wyjaśnienia. Nie można jednak pominąć faktu, że jest to droga niełatwa, że wymaga odwagi i niejako poświęceń po obu stronach konfliktu. Przechodząc bowiem z poziomu traktowania zdarzenia w kategoriach naruszenia sprawiedliwości społecznej do poziomu konfliktu interpersonalnego ofiara niejako zrzuca się prawa do poczucia prostej satysfakcji, zaś sprawca musi pokonać niebagatelną przeszkodę, jaką jest pełne wzięcie na siebie odpowiedzialności za czyn, nie tylko w jej wymiarze prawnym, ale ludzkim, a przez to bardziej osobistym i emocjonalnym. Do tego nie wystarczy tylko dojrzałość stron konfliktu, determinacja i chęć pokojowego rozwiązania sytuacji trudnej. Powodzenie mediacji opiera się w dużym stopniu na umiejętnościach i cechach mediatora, który staje się niejako przewodnikiem w tej drodze rozwiązania konfliktu, a to oznacza, że musi być on jednocześnie pilotem osób, często pierwszy raz znajdujących się w tak nietypowej sytuacji, informatorem i nauczycielem, który przyczyni się do osiągnięcia rozwiązania dostatecznie zadowalającego dla obu stron.

⁵ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa 2000, s. 77.

⁶ L. Larsson, *Porozumienie bez przemocy w mediacjach*, Warszawa 2009, s. 18.

Na ogół mediacje szkolne i rówieśnicze traktuje się nie tylko jako sposób zaradzenia chwilowemu kryzysowi czy reagowania na sytuację trudną, ale wskazuje się również jej potencjał wychowawczy. Mediacje szkolne mają przede wszystkim na celu zażegnanie kryzysów, konfliktów rówieśniczych, poprawę stosunków, przedefiniowanie relacji, a czasem również zmniejszenie poczucia krzywdy. W mediacji szkolnej w dużej mierze odwołać należy się do definicji wychowawczej mediacji, w której odpowiedzialność mediatora jest tym większa, że nie tylko stanowi on o spokoju, strzeże właściwych form dochodzenia do porozumienia, ale przede wszystkim pracuje z młodymi, a więc jego zadanie jest trudniejsze niż w przypadku mediacji z dorosłymi. Odpowiedzialność mediatora jest tym większa, że stronami konfliktu są ludzie młodzi, zatem skłonni do skrajnych opinii i prezentowania postaw idealizmu, wiary we własną nieomyślność i skłonność do pochopnych osądów. Rolą mediatora w tej sytuacji jest nie tylko pośredniczenie i jednorazowa interwencja, ale nauczyciel-mediator przyjmuje na siebie niejako odpowiedzialność za to, jak w przyszłości na podobne, konfliktowe sytuacje będą reagować młodzi ludzie.

Zadaniem każdej szkoły jest m.in. stwarzanie prawidłowego środowiska wychowawczego, w którym będzie kształtowana postawa dialogu, liczenia się z opinią innych, rozumienia i akceptacji odmiennych poglądów oraz zdolność słuchania innych. Współcześnie środowisko szkolne jest terenem znacznej liczby konfliktów, których przejawy można mnożyć, aż do występowania skrajnych form przemocy. Konflikty na terenie szkół powinny i mogą być rozwiązywane za pomocą działania mediacyjnego⁷.

W zakresie mediacji szkolnych wyróżnia się mediacje rówieśnicze oraz mediacje klasyczne. Pierwsze z nich są prowadzone przez jednego z uczniów, przeszkolonego w zakresie technik mediacyjnych, w wieku co najmniej trzynastu lat, mającego autorytet w swojej grupie rówieśniczej i wykazującego cechy dobrego mediatora. Mediacja klasyczna prowadzona jest w tradycyjny sposób przez osobę dorosłą, często jednego z nauczycieli lub w wypadku konfliktu pomiędzy uczniem a nauczycielem – przez osobę spoza szkoły. W przypadku przestępstw popełnianych na terenie szkół kwalifikowanie spraw do mediacji szkolnych musi respektować ustawę z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich, zobowiązującą szkołę do zawiadomienia sądu rodzinnego o przestępczości młodzieży. Wywiązując się z tego obowiązku, szkoła może przekonać sąd do przekazania sprawy do mediacji lub do niewszczywania postępowania i przekazania szkole sprawy do samodzielnego rozwiązania⁸.

Uczenie mediacji

Czy zatem mediacja może być traktowana również w kategoriach formy edukacji i podnoszenia umiejętności? Wydaje się to bardzo realne. Warto w tym miejscu

⁷ Por. A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012, s. 110.

⁸ Por. W. Klaus, *Dziecko przed sądem*, Warszawa 2009, s. 22–13.

przytoczyć słowa Bill Honiga, dyrektora Edukacji Publicznej USA, z 1986 roku: „od nauczania umiejętności rozwiązywania konfliktów w szkołach będzie zależał spadek ilości problemów dyscyplinarnych co zapewni podstawy rozwijania umiejętności dla przyszłych pokoleń. Naszą intencją jest, aby wszyscy uczniowie mieli możliwość uzyskania wiedzy o umiejętności komunikacji i rozwiązywania konfliktów” (<http://www.mediate.com/articles/MarunM1.cfm>). Celem niniejszego opracowania jest nie tylko próba zgromadzenia i uporządkowania walorów mediacji, ale przede wszystkim zaakcentowania jej dominant profilaktycznych, które realizują się w stosowaniu mediacji i w poszerzaniu wiedzy o niej, zwłaszcza wśród najmłodszego pokolenia.

Mediacja jako uznanie godności

Ujmując mediację jako proces skoncentrowany na jednostce, jej potrzebach i rozwijaniu możliwości, należy dostrzec kilka możliwości, jakie mediacja daje wobec ludzi młodych. Są to jednocześnie zagadnienia zbieżne poniekąd z paradygmatami nauk społecznych. Jeśli bowiem zwrócimy uwagę na podmiotowość (podkreślaną przez mediację niejako definicyjnie), to dostrzeżemy również poczucie sprawczości, nierozwiązalnie związane z podjęciem procedury mediacyjnej, która jest otwarciem się na podejmowanie wysiłku naprawienia szkód. Twórcze urzeczywistnianie się realizuje się z jednej strony w podjęciu odpowiedzialności, z drugiej w konieczności kreatywności i elastyczności w rewidowaniu własnych postaw i określaniu potrzeb i oczekiwań. Sama decyzja o podjęciu mediacji jest uznaniem podmiotowości dziecka, ale winna również kłaść nacisk na szacunek i uznanie godności stron konfliktu. Mediacja oparta jest bowiem na podmiotowym, a nie przedmiotowym traktowaniu jednostki. Prawidłowo prowadzona spełnia procedurę „doktryny integralnej ochrony dziecka”, a więc podmiotowego traktowania jednostki, czego konsekwencją jest uczenie i wdrażanie do szacunku wobec siebie i innych. Uświadomienie dziecku odpowiedzialności połączone z umożliwieniem mu doświadczenia wpływania na decyzje dotyczące jego osoby, jest w istocie odchodzeniem od przedmiotowego ku podmiotowemu traktowaniu jednostki. Tak pojęta mediacja staje się procesem podkreślającym szacunek i zaufanie dla jednostki. Należy zwrócić uwagę, że owa podmiotowość realizuje się przez trzy główne cechy mediacji równieśniczej, są nimi poczucie godności, sprawczości i odpowiedzialności.

Mediacja wydaje się jedyną formą edukowania w zakresie rozwiązywania konfliktów w tak pełny sposób realizującym jednostkę i angażującym jej kreatywność. Twórcze urzeczywistnianie się realizuje się z jednej strony w podjęciu odpowiedzialności, z drugiej - w konieczności aktywności i elastyczności w rewidowaniu własnych postaw oraz określaniu potrzeb i oczekiwań. Te trzy główne elementy obecne w mediacji nie wyczerpują jednak listy umiejętności, których uczy mediacja. Wspomniane wartości związane z omawianą formą rozwiązywania konfliktu wydają się szczególnie ważne dla młodych odbiorców, którzy są silnie zdeterminowani w podkreślaniu własnej odpowiedzialności,

dojrzałości, samodzielności i nie sposób w tym miejscu nie zauważyć, że te tak ważne dla młodzieży elementy niejako urzeczywistniają się w założeniach procedury.

Rycina 1. Elementy wpływające na realizację potrzeby godności w mediacji

Odpowiedzialność

Najprostszą drogą organizacji mediacji szkolnej jest przejęcie przez wychowawcę/pedagoga roli mediatora. Zadanie to nie jest łatwe i wymaga posiadania wiedzy na temat mediacji, ale również szeregu cech, które mogą pomóc wejść w rolę bezstronnego rozjemcy. Wartości edukacyjne, jakie niesie ze sobą mediacja, nie kończą się na uczeniu procedury, ale pamiętać należy, że mediacja stanowi zobowiązanie do podjęcia odpowiedzialności za konflikt i próby rozwiązania go. Nie jest to zadanie łatwe i należy zauważyć, że jest ono również wyzwaniem dla nauczyciela. Jeżeli bowiem ma on wchodzić w rolę mediatora, powinien zdawać sobie sprawę z ograniczeń, jakie na siebie bierze. Pozostawanie bezstronną, neutralną i godną zaufania osobą dla nastolatków również nie wydaje się oczywiste, choć wszystkie te cechy wplatają się w ideał nauczyciela. Należy również pamiętać, że mediacja, mimo że ma walor terapeutyczny nie jest ani terapią, ani nie służy wychowywaniu stron konfliktu, choć niewątpliwie ma również walor wychowawczy. Zatem przed nauczycielem-mediatorom stoi niełatwe zadanie rozróżnienia roli wychowawcy od roli mediatora i zachowania całkowitej bezstronności mimo wiedzy na temat uczniów czy osobistych odniesień do konfliktu.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na nieco inne, w Polsce wciąż dość nowatorskie, podejście do mediacji, które wyraża się w angażowaniu do roli mediatora uczniów. Są to osoby cechujące się określonymi atrybutami, ale przede wszystkim odpowiednio przeszkolone i przygotowane. Dobrym rozwiązaniem wydaje się również tworzenie

zespołów mediatorów, jest to praktyka przeniesiona z rzeczywistości szkół zachodnich. Zespół taki, złożony na ogół z uczniów różnych klas, nie tylko gromadzi „mediatorów rówieśniczych”, ale również zajmuje się promowaniem mediacji w środowisku rówieśniczym i ta forma promocji wydaje się bardziej skuteczna niż narzucanie rozwiązań przez dorosłych.

Zadania zespołu mediacyjnego można określić w następujący sposób:

- umożliwienie komunikacji między stronami, kierowanie dynamiką dyskusji,
- wyrównanie pozycji (w odniesieniu do przewagi jednej ze stron),
- zachęcanie do odniesienia się do kwestii spornych z różnych pozycji,
- pomoc w dostrzeganiu nierealnych celów, rozwiązań,
- pomoc w tworzeniu ugody mediacyjnej” (<http://www.mediacjarowiesnicza.pl>).

Profilaktyka

Podjmując temat miejsca mediacji szkolnych w profilaktyce, należy odnieść się do określonych już w standardów i teoretycznych założeń dotyczących zakresu działań profilaktycznych realizowanych przez szkołę.

Tabela 1. Miejsce mediacji w profilaktyce szkolnej

Działania szkoły w zakresie wczesnej profilaktyki ¹	Wykorzystanie mediacji w profilaktyce szkolnej
Stwarzanie pozytywnego klimatu, doskonalenie komunikacji	Budowanie wzajemnego zaufania, podnoszenie umiejętności komunikacyjnych, uczenie nowych sposobów komunikacji
Udzielanie wsparcia w sytuacjach trudnych	Reagowanie na konflikty i uczenie różnych form zachowania się wobec problemów
Wczesne rozpoznanie osób z grup ryzyka, kierowanie do jednostek udzielających wsparcia	Kształcenie umiejętności rozpoznawania zagrożeń, uczenie reagowania na sytuacje trudne
Budowanie współpracy z rodzicami	Organizacja mediacji, szerzenie wiedzy o tej formie rozwiązywania konfliktów, pedagogizacja, poszerzanie wiedzy
Szkolenie kadry pedagogicznej w zakresie profilaktyki zagrożeń oraz podnoszenia umiejętności wychowawczych	Przygotowanie pedagogów, nauczycieli, wychowawców do pełnienia roli mediatora i prowadzenia postępowania mediacyjnego (szkolenie w zakresie procedury i formy)
Wypracowanie spójnej polityki szkoły wobec różnego rodzaju zagrożeń (palenie, picie, agresja, przemoc)	Wdrażanie do postępowania mediacyjnego całego środowiska szkolnego, tworzenie zespołów mediacyjnych, propagowanie nowych wzorów reagowania na zagrożenia

¹ Por. A. Kieszowska, *Metodyka oddziaływań profilaktycznych*, Kielce 2011.

Działania szkoły w zakresie wczesnej profilaktyki ¹	Wykorzystanie mediacji w profilaktyce szkolnej
Udostępnienie uczniom i rodzicom informacji o specjalistycznej pomocy poza szkołą	Korzystanie z pomocy ośrodków mediacyjnych, w zakresie szkoleń z zakresu mediacji, poszerzanie i aktualizacja wiedzy o formach reagowania na sytuacje trudne, propagowanie otwartości w poszukiwaniu pomocy i wsparcia

Pogorszenie się komunikacji, pojawianie się trudności na nowych jej poziomach, wreszcie nieumiejętność radzenia sobie z trudnościami na poziomie interpersonalnym ma wspólny mianownik, którym jest patologizacja relacji międzyludzkich, rozluźnienia więzi, spłykania emocji, co przekłada się również na świat relacji między dziećmi. „Żyjemy w czasach, w których obserwujemy (...) wzrost konfliktów we wszystkich obszarach społecznych i szkoły nie są tu wyjątkiem. Konflikt musi być rozumiany jako część ludzkiego życia, ponieważ różnica opinii, pragnień i zainteresowań są nieuniknione między ludźmi. Ale to nie usprawiedliwia jego naturalnej konsekwencji, to jest przemocy, agresji lub zerwania stosunków. Oznacza to konieczność przekształcenia sposobów, w którym system edukacji tradycyjnie działał powyżej problemów generowanych w ich okolicy i podjęcia wyzwania znalezienia nowych wzorów, które umożliwiają rozwiązywanie konfliktów spokojnie”. (<http://www.mediate.com/articles/MarunM1.cfm>)

Mówiąc o mediacji jako narzędziu profilaktyki, należy położyć nacisk na zalety tej formy oddziaływania, to jest fakt, że wpływa ona na wzmocnienie czynników chroniących, takich jak wdrażanie do poszanowania norm i wartości społecznych, wzmacnianie więzi z grupą społeczną, angażowanie się w działania prospołeczne.

Uwzględniając powyższe aspekty mediacja niewątpliwie uczy:

- współpracy,
- wspiera „uczenie się nawzajem”,
- służy identyfikacji i wyjaśnianiu problemów,
- wdraża do empatii i postrzegania problemów na kilka sposobów.

W zakresie rozwoju osobistego:

- wspiera budowanie poczucia własnej wartości,
- kształci otwartość, wyrozumiałość, opanowanie,
- pomaga rozpoznać słabe i mocne strony w reagowaniu na sytuacje trudne,
- rozwija kreatywność, pomysłowość,
- uczy zarządzania gniewem,
- uczy rozpoznawać wieloaspektowość konfliktu, dostrzegać różnorodność jego uwarunkowania.

W zakresie rozwoju grupy:

- uczy kształtowania więzi,
- dostrzegania wielu punktów widzenia, dyskusowania o nich, dialogu,
- współpracy, solidarności,
- poszanowania innego punktu widzenia, dostrzegania zasadności cudzych opinii,
- szacunku, współistnienia, tolerancji.

Obszary zastosowania

Mediacje i negocjacje można z powodzeniem wykorzystywać przy rozwiązywaniu sporów rówieśniczych, konfliktów między uczniami, które doprowadzają do stosowania przejawów przemocy między nimi takich jak: wyśmiewanie, poniżanie, przezywanie się. Problemy związane z bójkami w szkole, drobnymi kradzieżami, niszczeniem przedmiotów należących do kolegów lub będących własnością szkoły, naruszeniem nietykalności cielesnej, jak np. uderzenia w twarz, kopniaki, popychanie, mogą być również rozstrzygane na drodze mediacji i negocjacji (<http://www.poradnia3.czyst.pl/node/19>).

Mediacje w szkole

Mediacja jako alternatywna forma rozwiązywania problemów rówieśniczych w środowisku szkolnym może obejmować następujące konflikty:

- „przezywanie kolegów ze względu na ich wygląd, ubranie, pochodzenie czy zachowanie;
- obrażanie członków rodziny rówieśników;
- formy molestowania seksualnego tj. komentowanie dziewcząt i tego jak się rozwijają, obsceniczne napisy na tablicy czy ścianach;
- ingerencje w personalne rzeczy tj. zabieranie ich i chowanie;
- wyśmiewanie się np. za błędy popełnione na lekcjach;
- odrzucanie, tj. nie dopuszczanie do zabawy w grupie.” (<http://www.mediacja.com/index.php/Mediacje-szkolne.html>).

Rolę mediatora w szkole pełnić może nauczyciel, wychowawca, a także pedagog lub psycholog szkolny. Optymalną wydaje się sytuacja, w której mediatorem jest wychowawca, za czym przemawia jego znajomość uczniów, ich indywidualnych problemów i sposobów zachowania się. Nie można bowiem ignorować wychowawczego aspektu mediacji, wspólna praca nad znalezieniem formy rozwiązania, przełamanie oporów przed wzięciem odpowiedzialności, przyznanie się do winy, wreszcie wysiłek doprowadzenia do rozwiązania sytuacji trudnej dają możliwość zmiany postawy młodego człowieka. Należy podkreślić, że aktywność w rozwiązywaniu sytuacji trudnej daje możliwości rozwoju umiejętności empatii i pozwala zrozumieć wyrządzoną krzywdę. Mediacja może także pomóc pozbyć się lęku przed osobą, która przyczyniła się do poczucia krzywdy, sprowadza konflikt do poziomu relacji międzyludzkich, co w praktyce oznacza, że nadaje zarówno ofierze, jak sprawcy cechy kogoś podobnego do nas, daje szansę rozpoznania przyczyn i powodów działania drugiej strony, niesie ze sobą zalety, których nie daje tradycyjny arbitraż.

Nauczyciel, wychowawca, pedagog... mediator?

Porządkując przymioty, jakie powinien posiadać zarówno nauczyciel, jak i mediator warto posłużyć się rozgraniczeniem między cechami a umiejętnościami. Pierwsze stanowią przedmiot niniejszej analizy, drugie zaliczyć możemy do warsztatu, zatem zbioru wyuczonych umiejętności, podpartych rzetelną wiedzą merytoryczną. Pracę z ludźmi można w tym zakresie traktować dwojako: zarówno jako rzemiosło, którego wymiernym efektem jest jedynie skuteczność oddziaływania, jak i jako sztukę, w której realizują się ideały wychowania, pomocy, humanizmu.

A. Lewicka i E. Grudziewska sporządziły obszerną listę cech, jakie powinien posiadać mediator. Wydaje się, że cechuje je kongruencja odnosząca się do celów mediacji jako instytucji, z drugiej jednak strony cechy te przystają do cech pedagoga, który w swoim postępowaniu zawodowym winien posiadać zalety z podanej poniżej listy. Wśród cech osobowych mediatora autorki podają: „sumienność, odnoszenie się z szacunkiem do innych, nie osądzanie, kierowanie się wyraźnymi zasadami, empatia, prostolinijność, opanowanie, odpowiedzialność, optymizm, wzbudzanie zaufania, dojrzałość emocjonalna, wrażliwość, uczciwość, bezstronność, zaangażowanie, kultura osobista, cierpliwość, wytrwałość, kreatywność, inteligencja, tolerancyjność”⁹.

Poszukując ideału nauczyciela, można natrafić na różnorokie typologie i zestawy cech. W rozprawie „Osobowość nauczyciela-wychowawcy” Mieczysław Kreutz mówi o dyspozycjach nauczyciela, jakimi są „miłość ludzi, skłonność do społecznego oddziaływania, zdolność sugestywną”¹⁰. K. Duraj Nowakowa, pisząc o celach, jakie powinien stawiać przed sobą nauczyciel, podaje listę zagadnień, które mogą sprawiać trudności, a które wiążą się z samodoskonaleniem. Są to: nauczenie się akceptacji i rozumienia uczniów, znajdowanie przekonania o tym, że każdy z nich posiada w sobie zasoby dobra, pozbywanie się uprzedzeń, uczciwe, sprawiedliwe traktowanie uczniów, wyzbywanie się pozorów, autentyczność i umiejętność radzenia sobie z trudnościami¹¹.

Zatem bycie nauczycielem to samorozwój, chęć podejmowania wysiłku w kierunku samodoskonalenia, ustawiczna praca nad sobą i odwaga w podejmowaniu wyzwań. Wydaje się, że współczesność niesie ze sobą wyzwania wobec nauczycieli. Konsumpcyjny styl życia, upadek autorytetów, odchodzenie od dotychczasowych form wychowania i rezygnacja z wartości odbija się na jakości funkcjonowania młodych ludzi. Tempo

⁹ A. Lewicka, E. Grudziewska, *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, Lublin 2010, s. 92.

¹⁰ Niniejszy zestaw cech przytacza w swoim Wprowadzeniu do dydaktyki ogólnej Wincenty Okoń, wymienia on również takie przymioty jak pewność siebie, odwaga, spokój, pewność działania, wiara w siebie. Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995, s. 372.

¹¹ Por. K. Duraj-Nowakowa, *Nauczyciel. Kultura – osoba – zawód*, Kielce 2000, s. 288.

życia i zatracenie tradycyjnych priorytetów moralnych znajdują odzwierciedlenie nie tylko w tym jak funkcjonują rodziny, ale również w życiu szkoły, a co za tym idzie - owe zmiany stawiają nowe wyzwania przed nauczycielami. W zgodzie z podjętą problematyką rodzi się pytanie o to, na ile owe zmiany determinują obszar wspólny dla pracy nauczyciela, który bywa, że musi być również mediatorem oraz o to, czy istnieją cechy, które mogą predysponować do tego rozwiązywania problemów drogą mediacji, a nie tradycyjnego arbitrażu. Proponowany przez nas zestaw cech nie wyczerpuje zapewne listy koniecznych przymiotów pedagoga-mediatora, ale stanowić ma jedynie kierunek poszukiwań swego rodzaju charakterystyki osoby stosującej mediację w pracy wychowawczej.

Opanowanie i odpowiedzialność

Procedura mediacji jakkolwiek wciąż traktowana jest jako swego rodzaju novum znajduje niejako korzenie w rozwiązywaniu problemów drogą konfrontacji stron sporu. Mowa tu głównie o konfliktach między uczniami, które niejednokrotnie nauczyciele zażegnawali poprzez umożliwienie im rozmowy, pomoc w znalezieniu kompromisu i wyciszeniu negatywnych emocji. Tego rodzaju zadania wymagają od nauczyciela przede wszystkim opanowania i umiejętności rozpoznawania oraz kontrolowania własnych emocji. Wypracowanie rozwiązania satysfakcjonującego obie strony wymaga dojrzałości i umiejętności opanowania reakcji impulsywnych, kolokwialnie mówiąc, chodzi o to, aby mediator (lub osoba pełniąca rolę mediatora) „nie dał się wyprowadzić z równowagi”. Wymaga to od niej znajomości własnych stanów emocjonalnych, ale również rozpoznawania sygnałów, które mogą zagrażać racjonalnej analizie sytuacji. Udział w rozwiązywaniu problemów z perspektywy pedagoga musi wiązać się z poczuciem odpowiedzialności nie tylko za powodzenie mediacji, ale również za strony mediacji będące jednostkami nieukształtowanymi, dopiero uczącymi się reagowania na sytuacje trudne. To, jakie sposoby zachowania się w konflikcie poznają, jakich się uczą, wpływa na późniejsze wybory sposobów rozwiązywania konfliktów. Świadomość tego powinna towarzyszyć pedagogowi na każdym etapie prowadzenia mediacji rówieśniczej.

Autentyczność i budowanie zaufania

Pisząc o autentyczności, wkraczamy na grunt rozważań o otwartości i autorytecie nauczyciela. Autentyczność możemy określić jako zespół cech odpowiadających wiarygodności, ale często wiążących się z charyzmą. Odczuwanie autentyczności nauczyciela przez uczniów znajduje się na granicy intuicyjnego postrzegania zachowań zewnętrznych. Swoboda komunikacji, naturalność gestów, konsekwencja i spójność między tym, co dana osoba mówi, a co prezentuje poprzez komunikację niewerbalną, stają się wyznacznikami tego, co składa się na autentyczność. Autentyczność jest ważnym i pomocnym

elementem komunikacji, ale wymaga swego rodzaju odwagi, bo jest związana z otwartością, a nieraz wyzbywaniem się bezpieczeństwa, jakie daje poczucie wchodzenia w rolę. Przynosi jednak znakomite skutki – ludzie autentyczni łatwiej stają się autorytetami, ale i postrzegani są jako partnerzy, a nawet przyjaciele i owa otwartość staje się kluczem do otwartości po drugiej stronie. Autentyczność buduje zaufanie według prostego schematu - ufamy tym, którzy nas nie oszukują. Owo odzwierciedlenie reguły wzajemności (a może również sympatii i lubienia) przekłada się na powodzenie w prowadzeniu mediacji.

Bezstronność

Bezstronność jest wpisana w standardy prowadzenia mediacji w każdym jej wymiarze, instytucjonalnym, zarówno w prawie rodzinnym, jak i karnym i prawie nieletnich¹². Jest ona również koniecznym elementem mediacji rówieśniczej. Zachowanie bezstronności bywa jednak trudne, zwłaszcza, gdy prezentowane przez strony konfliktu postawy wydają się kłócić z chęcią współpracy i osiągnięcia porozumienia. Należy zwrócić uwagę również na fakt, że mediacje rówieśnicze dotyczą osób nie w pełni dojrzałych, ukształtowanych, a czasem również nie do końca świadomych konieczności wykazania się odpowiedzialnością. Emocjonalne przeżywanie konfliktu przez młode osoby sprzyja wybuchom, atakom skierowanym przeciwko drugiej stronie sporu lub przeciwko nauczycielowi, a to z kolei nie wspiera zachowania bezstronności. Nauczyciel, podejmując się roli mediatora, ma utrudnione zadanie, a owa trudność wynika z wieku stron i charakteru konfliktów. Nie można bowiem oczekiwać od nastolatków dojrzałości dorosłych ani spodziewać się dystansu, jaki budzi jakakolwiek instytucja wymiaru sprawiedliwości po bezpiecznym i znajomym środowisku szkoły. Zadanie, jakie staje przed nauczycielem, jest zatem wymagające i trudne.

Wyrozumiałość

Cechą, która jest nieodzownym przymiotem dobrego nauczyciela, jest wyrozumiałość, tym bardziej jest ona konieczna w sytuacji, gdy nauczyciel wchodzi w rolę mediatora. Definitywnie sytuacja pośredniczenia w rozstrzygnięciu sporu jest sytuacją trudną, co implikuje konieczność wykazania się cierpliwością i zrozumieniem odczuć, a także zachowań stron. Duże znaczenie w tym procesie ma konieczność uchwycenia uczuć i psychologicznego znaczenia zmian zachodzących podczas konfrontacji. Przykładowo ofiara może wyolbrzymiać faktycznie odczuwane straty, poszukiwać rewanżu czy za wszelką cenę zaznaczyć

---

¹² O bezstronności mediacji mówi art. 183 KPC, jako dobrowolną określa ją również art. 3a paragraf 1 upn, oraz Rekomendacja Ministrów Rady Europy nr R (99)19, o dobrowolności mediacji mówi również Kodeks Etyki Mediatora.

wagę urazu czy straty¹³. Empatia w takiej sytuacji wydaje się środkiem niewystarczającym, to wyrozumiałość połączona z łagodnością i delikatnością, a jednocześnie oparta na logicznej analizie sytuacji staje się przydatnym narzędziem prowadzenia mediacji.

School Mediation jako promotor mediacji – doświadczenia zachodnie

W Polsce mediacja wydaje się dopiero adaptować w warunkach szkolnych i mimo że coraz więcej mówi się o niej, to ciągle brakuje profesjonalnych szkoleń i przygotowania, które odpowiadałyby warunkom szkolnym. Wydaje się, że wiele jeszcze jest do zrobienia w zakresie przygotowania kadry nauczycielskiej i propagowania instytucji mediacji wśród młodych ludzi. Powstają wprawdzie programy informacyjne i szkoleniowe, obejmujące uczelnie i szkoły, ale wydaje się, że jest ich wciąż niewystarczająco dużo wobec obserwowanych potrzeb. Przytoczyć tu można między innymi przykład amerykańskiej School Mediation, organizacji o bardzo szerokim zakresie działań obejmujących swoim zasięgiem szkoły w niemal wszystkich stanach w USA, a także współpracującej z organizacjami i jednostkami naukowymi na całym świecie.

Założeniem School Mediation jest:

- informowanie i szerzenie wiedzy na temat mediacji,
- rozszerzenie wiedzy na temat różnych podejść do rozwiązywania konfliktów,
- uczenie dostrzegania wartości różnorodności (<http://www.schoolmediation.com>).

W praktycznym zakresie School Mediation zajmuje się dostarczaniem wiedzy, materiałów i organizowaniem szkoleń dla nauczycieli, zachęcaniem młodych ludzi (uczniów, studentów) do bycia „liderami” we własnym środowisku. W głównym założeniu organizacja uczy rozwiązywania konfliktów bez użycia przemocy – kładzie się więc nacisk na profilaktykę przemocy i zapobiega szerzeniu się wzorców patologicznych.

Na szczególną uwagę zasługują profilaktyczne działania mediatorów i zespołów mediacyjnych prowadzone przy wsparciu School Mediation. Są one skoncentrowane na zapobieganiu agresji, przemocy, likwidowaniu jej skutków poprzez procedurę wzajemnego porozumienia i zadośćuczynienia. Następstwem programów takich jak Safe Caring ma być poprawienie więzi z dorosłymi, a co za tym idzie – w dużym stopniu oparcie na niej poczucia bezpieczeństwa. Współpraca między dorosłymi a młodzieżą ma objąć wszystkie poziomy społeczności szkolnej: administrację i personel szkolny, uczyć (zarówno młodych, jak i dorosłych) nowych struktur porozumienia, a jej efektem końcowym jest zapobieganie wyłączeniu ofiar przemocy, osób bezpośrednio dotkniętych zastraszaniem, agresją i uczenie ich aktywnego przeciwstawiania się przemocy. Tego rodzaju programy podejmują również działanie profilaktyczne na poziomie pierwszorzędowym – informują bowiem o istnieniu zagrożenia, o możliwościach reagowania na nie, wskazują osoby i instytucje pomocowe.

¹³ Por. M. J. Ackerman, *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańsk 2005, s. 77.

Niektóre z programów proponowanych przez School Mediation koncentrują się na aktywizowaniu młodszych uczniów w angażowaniu się w poprawę klimatu szkoły (podnoszenie poczucia bezpieczeństwa), likwidowaniu poczucia zagrożenia oraz przeciwdziałaniu tzw. napięciom długotrwałym. Dość nowatorskim założeniem tych programów jest również dbałość o poczucie bezpieczeństwa dorosłych, w tym przeciwdziałanie poczuciu zagrożenia u nauczycieli.

Okazuje się, że działania organizacji takich jak School Mediation przynoszą wymierne efekty. Już badania Tricii S. Jones z 2003 roku wskazują, jakie pozytywne konsekwencje stosowania mediacji w swoich szkołach widzą uczniowie¹⁴. Lista obejmuje: skuteczność rozwiązania konfliktu bez następstw na przyszłość, zwiększenie poczucia bezpieczeństwa w szkole, zmniejszoną ilość stosowania środków dyscyplinarnych takich jak zawieszenie, wydalenie ze szkoły. Autorka podkreśla, że respondenci zauważyli, że mediacje podnoszą również poczucie własnej wartości u osób biorących w nich udział, poszerzają wiedzę, uczą empatii i zrozumienia dla konfliktów interpersonalnych, a nawet przyczyniają się do poprawienia wyników w nauce.

Streszczenie

W Polsce idea mediacji jest zdecydowanie bardziej popularna w systemie wymiaru sprawiedliwości niż w obszarze systemu edukacji. Uwzględniając jednak jej aspekt wychowawczy i edukacyjny, niewątpliwie istnieje potrzeba rozpowszechnienia tej alternatywnej metody rozwiązywania konfliktów również w szkołach.

Postępowanie mediacyjne prowadzone w placówkach oświatowych w aspekcie sytuacji trudnych, konfliktowych, a niejednokrotnie także przemocowych uczy przede wszystkim dialogu, respektowania praw i wzajemnego szacunku, a jednocześnie przynosi obu stronom sporu wielorakie korzyści i umożliwia satysfakcjonujące rozwiązanie problemu.

Obserwacja wzrostu negatywnych zjawisk zachodzących na terenie szkoły powinna przyczynić się do propagowania idei mediacji, co może skutkować zmniejszeniem skali zjawiska przemocy w szkołach. Pomimo wielu zalet, jakie niesie z sobą instytucja mediacji, metoda ta w Polsce jest jeszcze mało znana i rozpowszechniana. W porównaniu z innymi krajami mediacja jest w naszym kraju wykorzystywana na małą skalę, mimo że uczniowie są do niej pozytywnie ustosunkowani¹⁵. Idea pracy z młodzieżą w aspekcie rozwiązywania konfliktów przez przemoc wychodzi naprzeciw sprawiedliwości naprawczej, której intencją jest naprawienie krzywdy, a w szczególności umożliwienie lub wymaganie, by sprawca podjął działanie naprawcze oraz umożliwienie ofierze – jeśli sobie tego życzy – uczestnictwa w dyskusji ze sprawcą na temat formy zadośćuczynienia. W sprawiedliwości naprawczej osadzony jest model postępowania mediacyjnego będący alternatywą względem tradycyjnego podejścia retrybucyjno-odwetowego.

W przypadku mediacji szkolnej istnieje możliwość zmierzenia się z problemem, a to jest niezmiernie ważne z punktu widzenia wychowawczego, stanowi bowiem początek procesu, w którym

¹⁴ Tricia S. Jones, *Conflict Resolution Quarterly*, Volume 21, No. 1, 2003, s. 144.

¹⁵ Por. M. Sekuła, Potrzeba mediacji w szkole, „*Mediator*”, nr 38(3)2006, Warszawa, s. 11.

sprawca uświadamia sobie prawdziwe znaczenie swojego działania, zaś pokrzywdzony czuje, że nie został pozostawiony sam sobie, że dowie się, dlaczego stał się ofiarą, że będzie miał wpływ na dalszy przebieg sytuacji.

Właściwie przeprowadzona mediacja kierowana przez kompetentną osobę czy to nauczyciela, wychowawcę, pedagoga, czy mediatora z zewnątrz pozwala w większości przypadków wypracować porozumienie, dzięki czemu konflikt zostaje wygaszony. Wydaje się, iż w przypadku mediacji szkolnych może także często dochodzić do prawdziwego pojednania się obu stron konfliktu. Dzieci i młodzi ludzie nie chowają długo urazy, wybaczą chętniej niż dorośli, czują silny dyskomfort, gdy są w sporze¹⁶.

Działania profilaktyczno-edukacyjne zmierzające do niwelowania agresji i przemocy w środowisku szkolnym wymagają koordynacji i wzmocnienia, a takową szansę stwarza wprowadzenie instytucji mediacji, będącej alternatywą wobec stosowanych dotychczas rozwiązań podejmowanych w obliczu sytuacji problemowych.

Słowa kluczowe: mediacja, sprawiedliwość naprawcza, mediacje szkolne, mediacje profesjonalne, mediacje rówieśnicze, nauczyciel–wychowawca–pedagog–mediator, School Mediation, profilaktyka szkolna.

Abstract

Mediation in school prevention

In Poland, the idea of mediation is far more popular in the justice system than in the education system. However, taking into account its educational aspect, the necessity to spread this alternative method of resolving conflicts, also at school, cannot be denied.

Mediation proceedings conducted in educational institutions in the aspect of difficult, conflict situations, frequently involving violence, primarily teach the respect for one's rights and mutual appreciation, and they simultaneously bring multiple benefits to both parties as well as offer a satisfactory solution to the problem.

The observation of increasing negative phenomena taking place at school should contribute to the promotion of the idea of mediation, which may result in decreasing incidents of violence among pupils. Even though there are numerous benefits brought by mediation, this method is still little known and spread throughout Poland. As compared with other countries, mediation is used on a small scale in our country, despite the fact that students have a positive attitude towards it¹⁷.

The idea of working with young people in terms of resolving conflicts without violence is in compliance with restorative justice, where the intention is to repair harm and to allow or require the offender to take a corrective action, as well as to enable the victim – if he or she wishes – to participate in a discussion with the offender as the form of compensation. The restorative justice model is perceived as an alternative mediation proceedings, with respect to a traditional retributive and retaliation approach.

In the case of school mediation, there is an opportunity to face a problem, and this is extremely important from the educational point of view, it constitutes the beginning of a process,

¹⁶ Por. B. Wąjerowska-Oniszczyk, Mediacja jako forma zwalczania przemocy w szkołach, „*Mediator*”, nr 25(2)2003, Warszawa, s. 7–8.

¹⁷ Por. M. Sekuła, Potrzeba mediacji w szkole, „*Mediator*”, nr 38(3)2006, Warszawa, s. 11.

in which offenders realise true consequences of their deeds, victims feel that they have not been left to themselves, they discover why they had become victims, they feel they have an impact on the outcome of the situation.

A properly conducted mediation, led by a competent person or a teacher, educator, pedagogue or mediator from outside, in most cases is helpful in reaching an agreement so that a conflict is overcome. It appears that in the case of school mediation, true reconciliation between both sides of the conflict can be acquired. Children and young people do not bear a long-term grudge, they forgive more easily than adults, they feel strong discomfort when they participate in a dispute¹⁸.

Preventive and educational activities aimed at eliminating aggression and violence at school require coordination and enhancement, and such an opportunity is enabled by the introduction of mediation as an alternative to previously used solutions, taken in the face of problem situations. **Key words:** mediation, restorative justice, professional mediation, peer mediation, teacher – educator – pedagogue – mediator, School Mediation, school prevention.

Bibliografia

- Akerman Marc J. (2005), *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Bauman Z. (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Wydawnictwo: Sic!, Warszawa.
- Duraj-Nowakowa K. (2000), *Nauczyciel. Kultura – osoba – zawód*, WAM, Kielce.
- Jaworska A. (2012), *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków.
- Jones Tricia S. (2003), *Conflict Resolution Quarterly*, Volume 21, No. 1.
- Kieszkowska A. (2011), *Metodyka oddziaływań profilaktycznych*, Impuls, Kielce.
- Klaus W. (2009), *Dziecko przed sądem*, Warszawa.
- Larsson L. (2009), *Porozumienie bez przemocy w mediacjach*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.
- Lewicka A., Grudziwska E., (2010), *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, UMCS, Lublin.
- Okoń W. (1995), *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, ŻAK, Warszawa.
- Sekuła M. (2006), Potrzeba mediacji w szkole, „*Mediator*”, nr 38(3)2006, Warszawa.
- Świątkowski M. (2012), *Polskie prawo pracy*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa.
- Zienkiewicz A. (2007), *Studium mediacji. Od teorii ku praktyce*, Difin, Warszawa.
- Wajerowska-Oniszczyk B. (2003), Mediacja jako forma zwalczania przemocy w szkołach, „*Mediator*”, nr 25(2)2003, Warszawa.
- Widstrand T. (2008), *Porozumienie bez Przemocy, czyli język żyrafy w szkole, Kompendium*, Warszawa.
<http://www.mediate.com/articles/MarunM1.cfm>
<http://www.mediacjarowiesnicza.pl>
<http://www.poradnia3.czyst.pl/node/19>
<http://www.schoolmediation.com>

¹⁸ Por. B. Wajerowska-Oniszczyk, Mediacja jako forma zwalczania przemocy w szkołach, „*Mediator*”, nr 25(2)2003, Warszawa, s. 7–8.